

כוחה של בושה

ב־20 בדצמבר 2013 חיכתה צעירה ושמה ג'סטין סאקו בנמל התעופה הית'רו בלונדון לקריאה לעלות לטיסה לאפריקה. כדי להעביר את הזמן, העלתה לטוויטר ציוץ סר טעם על סכנת ההידבקות באידס. תגובות לא הופיעו תחילה, והיא עלתה למטוס בלי לדעת איזו סערה עומדת להתעורר. כעבור 11 שעות, כשנחתה, גילתה שהיא סלבריטאית בינלאומית. הציוץ והתגובות לו נעשו ויראליים. במהלך 11 הימים הבאים חיפשו את שמה בגוגל יותר ממיליון פעם. היא תויגה כגזענית ואיבדה את מקום עבודתה. בן לילה היא הייתה לאדם מנודה.¹

המדיה החברתית החדשה הקימה לתחייה תופעה עתיקה: הביוש בציבור. התופעה נידונה בשני ספרים שהופיעו לפני שנים אחדות, ספרו של ג'ון רונסון 'אז ביישו אותך בציבור' וספרה של ג'ניפר ג'אקט 'האם הבושה הכרחית?'². ג'אקט סבורה שזו תופעה חיובית. הביוש הוויראלי ברשת, השיימינג, יכול למשל לגרום לתאגידים ציבוריים להתנהג באופן אחראי יותר. רונסון, לעומת זאת, מדגיש את הסכנות. דבר אחד הוא לחוות ביוש בקהילה שאתם חלק ממנה – אך דבר שונה לגמרי הוא הביוש ברשת גלובלית של זרים שאינם יודעים עליכם דבר ואינם מבינים את ההקשר שפעלתם בו. הדבר דומה ללינין' של אספסוף יותר משהוא דומה למשפט צדק.

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

כך או כך, תופעת השיימינג עוזרת להבין את תופעת הצרעת, המצב הלא-לגמרי-ברור המתואר בפרשת השבוע שעבר ובפרשת השבוע שלנו. הצרעת שבתורה זוהתה כצרעת של ימינו (מחלת הנסן), או כמחלת עור, או כזיהום קשקשים – אך כל זיהוי של הצרעת המקראית עם מחלה מוכרת מעורר בעיות עצומות. תסמיני הצרעת המתוארים בתורה אינם תואמים את אלה של מחלת הנסן. יתרה מכך, הצרעת שבתורה נוגפת לא רק את גוף האדם אלא גם בתים, רהיטים ובגדים. תכונה זו אינה מוכרת משום תופעה רפואית ידועה.

מעבר לכך, התורה עניינה קדושה והתנהגות נכונה; היא אינה ספר רפואה. וכפי שהעיר רד"ץ הופמן בפירושו לתורה, גם אילו הייתה התורה כזו, נוהלי הטיפול שהיא קובעת לצרעת אינם הולמים מחלות מידבקות.³ ולבסוף, הצרעת שבתורה היא מצב המחולל לא חולי כי אם טומאה. חולי אינו טומאה, ובריאות אינה טהרה. אלו הן מערכות-מושגים נפרדות ושונות.

חז"ל פתרו את התעלומה באמצעות בדיקה היכן מסופר בתורה על אנשים שאכן לקו בצרעת. מקרה אחד אירע כשמרים דיברה סרה באחיה משה (במדבר יב, א-טו). מקרה נוסף אירע למשה בסנה, כאשר אמר לה' שבני ישראל לא יאמינו לו ולא ישמעו בקולו. ידו נעשתה, לזמן קצר, "מְצַרֶעֶת פֶּשֶׁלֶג" (שמות ד, ז). מכאן הבינו חז"ל שהצרעת היא עונש על לשון הרע: הוצאת לעז על הזולת.

כך הצליחו להסביר כיצד יכולים תסמיני הצרעת – עיפוש וכתמי צבע – להופיע על קירות, על רהיטים, על כלים ועל עור האדם. תסמינים אלה הם שרשרת של אותות אזהרה וענישה. תחילה ה' מזהיר את העברייך, בהטילו סימני ריקבון בקירות ביתו.

אם העברייני חוזר בתשובה, התהליך עוצר כאן. אך אם לא, גם הריהוט נפגע, ואחריו הבגדים, ולבסוף העור.

איך להבין זאת? מדוע נחשב לשון הרע לעבירה כה חמורה שכדי להצביע עליה נדרשת תופעת טבע משונה? ומדוע דווקא צרעת, ולא תופעה אחרת?

האנתרופולוגית רות בנדיקט הנחילה לציבור הרחב, בספרה על תרבות יפן 'החרצית והחרב'⁴, את האבחנה בין שני סוגים של תרבויות אנושיות: תרבויות אשמה ותרבויות בושה. יוון העתיקה, כמו גם יפן, הן תרבויות בושה. היהדות והדתות שהושפעו ממנה (ובאופן המובהק ביותר: הנצרות הקלוויניסטית) הן תרבויות אשמה. ההבדל ביניהן מהותי.

בתרבויות בושה, מה שחשוב לאדם הוא כיצד הוא נשפט בעיני אחרים. התנהגות מוסרית פירושה בתרבויות בושה היצמדות לתפקיד שהחברה מועידה לאדם, לכלליה ולציפיותיה. אדם עושה מה שאנשים אחרים מצפים ממנו. הוא מציית למוסכמות החברה. אם לא, החברה מענישה אותו על ידי ביושו, הגחכתו, הוקעתו, השפלתו ונידויו. בתרבויות אשמה, לעומת זאת, מה שחשוב הוא לא מה חושבים אחרים אלא מה אומר קול המצפון; חיים מוסריים פירושם התנהגות ההולמת את הצו המוסרי המוטמע באדם ואומר לו 'עשה' ו'לא תעשה'. חיים מוסריים פירושם דעת טוב ורע.

בתרבויות בושה, האנשים מוכוּנִי-אֶחָר. חשוב להם איך הם נראים בעיני אחרים; חשובה להם התדמית. ואילו בתרבויות אשמה האנשים הם מוכוּנִי-פָּנִים. חשוב להם מה שהם חושבים על עצמם ברגעים של כנות גמורה. גם אם תדמיתו של אדם נקייה מכל שריטה וכתם, אם הוא יודע שעשה רע הוא מרגיש

שלא בנוח. הוא יתעורר משנתו מבועת. "מצפון מוג'לב, אל תענה אותי!" מתייסר על ערשו המלך ריצ'רד השלישי במחזהו של שייקספיר. "מצפון בעל אלף לשונות יש לי, / וכל לשון פוצחת בסיפור, / וכל סיפור מוציא אותי נבל"⁵. הבושה היא השפלה פומבית; האשמה היא עינוי פנימי.

היהדות הופיעה כראשונה תרבויות האשמה בשל האופן שהבינה בו את היחסים בין אלוהים ואדם. היהדות איננה סבורה שאנחנו שחקנים במחזה שהחברה היא הקהל והשופטים בו. אנחנו יכולים לשטות בחברה; אך באלוהים איננו יכולים לשטות. כל ההתחזויות והיומרות, כל המסכות והפרסונות, כל טיפוח קוסמטי של דימוי ציבורי, כולם אינם רלבנטיים. "כִּי הָאָדָם יִרְאֶה לְעֵינָיו – וְה' יִרְאֶה לְלִבָּב" (שמואל א' טז, ז). תרבויות בושה הן קולקטיביות וקונפורמיסטיות. מנגד, היהדות, תרבות האשמה המובהקת, מדגישה את היחיד ואת יחסיו עם אלוהים. חשוב לה לא אם אנחנו מתאימים את עצמנו לתרבות זמננו, אלא אם אנחנו טובים, צודקים וישרים.

על הרקע הזה בולטת חריגותה של הצרעת (בפרשנות חז"ל). זהו אחד המקרים היחידים בתורה של הענשה על ידי בושה ולא על ידי אשמה. הופעת העובש או כתמי הצבע על קירות הבית הייתה סימן פומבי לחטא פרטי. היא הייתה דרך לומר לכל עובר ושב: "בבית הזה קרו דברים רעים". אט אט התקרבו האותות אל הנאשם. מקירות הבית פשטו אל מיטתו, מהם לבגדיו, ומשם טיפסו על עורו ועשוהו טמא:

וְהָצִרְעַ אֲשֶׁר בּוֹ הַנֶּגַע, בְּגָדָיו יִהְיוּ פָרָמִים וְרֹאשׁוֹ יִהְיֶה פָרוּעַ וְעַל שָׁפָם יַעֲטֶה וְ"טָמֵא! טָמֵא!" יִקְרָא. כָּל יְמֵי אֲשֶׁר הַנֶּגַע בּוֹ יִטָּמֵא. טָמֵא הוּא, בְּדָד יֵשֵׁב: מִחוּץ לַמִּתְנָה מוֹשְׁבוֹ (ויקרא יג, מה-מו).

אלה הם ביטוייה המובהקים של הבושה. תחילה התיוג: סימון ציבורי של חרפה. אלה הם פרימת הבגדים, פריעת הראש, כיסוי הראש עד קו השפם, הקריאה "טמא, טמא". אחריו בא הנידוי: הדרה זמנית מחיי השגרה של החברה. התיוג והנידוי עניינם לא חולי אלא הוקעה חברתית. מכאן הקושי הראשוני להבין את דין הצרעת: היא מקרה נדיר של ביוש ציבורי בתרבות שאינה תרבות בושה, אלא תרבות אשמה.⁶ אך מקרה זה מתקיים לא משום שהחברה בוחרת להוקיע אדם, אלא מפני שה' אותה לה, בנגע הצרעת, שכך עליה לעשות.

ומדוע זה קורה דווקא בגלל לשון הרע, ולא בשל חטאים אחרים? מפני שהדיבור הוא המלכד את החברה. אנתרופולוגים טוענים כי השפה האנושית התפתחה כדי לחזק את הקשרים בין בני האדם, כך שיוכלו לפעול בקבוצות גדולות יותר מכל יונק אחר. שיתוף פעולה מחייב אמון. היחיד מוכן להקריב למען הקבוצה משום שהוא סומך על האחרים שגם הם יעשו כמוהו. משום כך לשון הרע הוא כה הרסני. הוא מערער את האמון. הוא גורם לאנשים לחשוד זה בזה. הוא פורם את החושים המחברים את הקבוצה יחדיו. אם אין מטפלים בלשון הרע, הוא הורס כל קבוצה שהוא תוקף: משפחה, צוות, קהילה, אפילו עם. כאן טמונה עוצמתו הייחודית של לשון הרע: הוא משתמש בכוחה של השפה כדי להחליש את הדבר שיצירתו היא סיבת קיומה הראשית של השפה, קרי האמון המקיים את הזיקה החברתית.

לכן העונש על לשון הרע הוא הוצאה זמנית מן החברה באמצעות חשיפה ציבורית, תיוג, ביוש ונידוי. קשה, אולי בלתי-אפשרי, להעניש את מדבר־הסרה באמצעים הקונוונציונליים – החוק, בית הדין והממסד המקיים את תרבות האשמה. אפשר לעשות זאת למוציא שם רע, למעליל השקר, לעד הזומם, כי כל

אלה הם מקרים של אמירת דבר שקר. לשון הרע הוא עניין עדין יותר. הוא נעשה לא בשקרנות בוטה אלא בטפטוף חשאי. יש דרכים רבות לפגוע בשמו הטוב של אדם בלי לומר שקר. והפוגע בצורה כזו, קשה לחרוץ את דינו בדרכים המקובלות. הוא יאמר "לא אמרתי", או "לא התכוונתי", או אפילו "לא אמרתי שום דבר לא נכון". הדרך הטובה ביותר להתמודד עם אנשים המרעילים יחסים בלי לשקר ממש היא הכרזה בשמם, הוקעתם וביושם.

כזו, על פי חז"ל, הייתה פעולתה הפלאית של הצרעת בימי קדם. צורה זו של צרעת אינה קיימת עוד. אבל לאינטרנט ולרשתות החברתיות יש כוח ביוש דומה – והוא ממחיש את עוצמתה ואת סכנותיה של תרבות הבושה. התורה עוברת מאשמה לבושה רק במקרים נדירים המציאות, וביושו של המצורע הוא מעשה ידי ה', לא מעשה ידי החברה. ועדיין, הלקח המוסרי נותר. רכילות זדונית היא מעשה המערער יחסים, שוחק את חבלי החברה והורס את האמון. ראוי לחשוף אותה ולהוקיעה.

לעולם אל תדברו רעה על אחרים – ושמרו תמיד מרחק מאלה העושים זאת.

שאלות לשולחן השבת

- מדוע המסר של הצרעת רלבנטי כל כך בעולם של ימינו?
- מדוע ה' מחשיב כל כך את המילים? מדוע המילים חשובות לאנושות?
- האם נתקלתם פעם בדיבור־שנאה ברשת חברתית? איך לדעתכם מרגיש מי שמושמן ברשת?

- 1 Jon Ronson, *So You've Been Publicly Shamed*, London, Picador, 2015, 63–86
- 2 Jennifer Jacquet, *Is Shame Necessary? New uses for an old tool*, London, Allen Lane, 2015.
- 3 רבי דוד צבי הופמן, **פירוש לספר ויקרא**, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשל"ב, כרך א, עמ' 253–255.
- 4 Ruth Benedict, *The Chrysanthemum and the Sword*, Boston: Houghton Mifflin, 1946.
- 5 ויליאם שייקספיר, **המלך ריצ'רד השלישי**, מאנגלית: מאיר ויזלטיר, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1991. מערכה חמישית, תמונה שלישית.
- 6 מקרה נוסף הוא, על פי רבן יוחנן בן זכאי, רציעת אוזנו של העבד העברי המסרב להשתחרר אחרי שש שנות עבדות (שמות כ, ו). ראו רש"י על אתר, ותלמוד בבלי, קידושין כב ע"ב.